

KRZYSZTOF JUREK*, IWONA NIEWIADOMSKA**, MARIUSZ WOŁOŃCIEJ***,
MONIKA DOBROGOWSKA****, ELŻBIETA TALIK***** , ADAM MACIEJEWSKI*****,
NATALIA MROWCA*****

Zwalczanie handlu ludźmi w Afryce: doświadczenia organizacji HAART Kenya

Combating Human Trafficking in Africa: The Experiences of the HAART Kenya Organization

Abstrakt

Handel ludźmi pozostaje jednym z najszybciej rozwijających się przestępstw w Afryce, napędzanym nakładającymi się kryzysami strukturalnymi, ubóstwem oraz historycznymi formami eksploatacji.

* Dr Krzysztof Jurek – Instytut Nauk Socjologicznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: krzysztof.jurek@kul.pl, adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, ORCID: 0000-0003-2641-0510

** Prof. dr hab. Iwona Niewiadomska – Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: iwona.niewiadomska@kul.pl, adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, ORCID: 0000-0002-0244-2748

*** Dr Mariusz Wołonciej – Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: mariusz.wolonciej@kul.pl, adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, ORCID: 0000-0002-2023-4918

**** Dr Monika Dobrogowska – Instytut Nauk Socjologicznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: monika.dobrogowska@kul.pl, adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, ORCID: 0000-0002-1219-3546

***** Dr Elżbieta Talik – Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: elzbieta.talik@kul.pl, adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, ORCID: 0000-0001-7320-6630

***** Mgr Adam Maciejewski – Instytut Logistyki i Informatyki, Uniwersytet Łódzki, ul. Rewolucji 1905 r. 37/39, 90-214 Łódź, e-mail: adam@haartpoland.org, ORCID: 0009-0005-7982-2983

***** Mgr Natalia Mrowca – Szkoła Doktorska, Instytut Filozofii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: mariusz.wolonciej@kul.pl, adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: nat.mrowca@gmail.com, ORCID: 0009-0004-4747-7401

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają inicjatywy oddolne i organizacje pozarządowe, które potrafią elastycznie reagować na lokalne potrzeby. Celem niniejszego artykułu jest analiza działań organizacji Awareness Against Human Trafficking (HAART) Kenya jako przykładu skutecznego, zintegrowanego podejścia do zwalczania handlu ludźmi, łączącego działania prewencyjne, wsparcie indywidualne oraz współpracę naukową i społeczną. Szczególną uwagę poświęcono współpracy HAART z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II. Opracowanie opiera się na analizie jakościowej raportów HAART Kenya oraz literatury dotyczącej handlu ludźmi. Wyniki pokazują, że połączenie działań prewencyjnych, indywidualnych planów wsparcia oraz wielosektorowej współpracy zwiększa skuteczność przeciwdziałania handlowi ludźmi w Afryce. Zastosowanie Teorii Zachowania Zasobów (COR) Stevana E. Hobfolla pozwala trafniej identyfikować potrzeby ocalałych oraz wspierać proces ich readaptacji.

Słowa kluczowe: handel ludźmi; HAART Kenya; readaptacja ocalałych

Abstract

Human trafficking remains one of the fastest-growing crimes in Africa, driven by overlapping structural crises, poverty, and historical forms of exploitation. In this context, grassroots initiatives and non-governmental organizations gain particular significance due to their capacity to respond flexibly to local needs. The aim of this article is to analyze the activities of Awareness Against Human Trafficking (HAART) Kenya as an example of an effective, integrated approach to combating human trafficking that combines preventive measures, individualized support, and academic and community-based collaboration. Particular attention is devoted to HAART's cooperation with the John Paul II Catholic University of Lublin. The study is based on a qualitative analysis of HAART Kenya reports and the scholarly literature on human trafficking. The findings indicate that the integration of preventive actions, individualized support plans, and multisectoral cooperation enhances the effectiveness of anti-trafficking efforts in Africa. The application of Stevan E. Hobfoll's Conservation of Resources (COR) Theory enables a more accurate identification of survivors' needs and supports their process of readaptation.

Keywords: human trafficking; HAART Kenya; survivor readaptation

Wprowadzenie

Handel ludźmi to proces obejmujący werbunek, transport, ukrywanie lub przejmowanie kontroli nad osobą w celu jej wykorzystania. Kluczowe jest to, że cały proces opiera się na przemoc, groźbach, oszustwie, nadużyciu władzy lub wykorzystaniu szczególnej podatności ofiary¹. Nawet jeśli pojawia się element „zgody”, to zostaje ona wymuszona lub uzyskana od osoby kontrolującej ofiarę – dlatego nie ma mocy prawnej².

¹ R. Weitzer, *Modern Slavery and Human Trafficking*, „Great Decisions” 2020, s. 41–52, <https://ssrn.com/abstract=3691649> (dostęp: 4.12.2025).

² International Organization for Migration (IOM), *Human Trafficking. Manual for Lecturers and Students Recommended by the Minister of Education and Science of the Republic of Armenia as a Supplemental Manual for Teachers and Students of Higher Educational Institutions*, Yerevan 2013, https://publications.iom.int/system/files/pdf/university_manual_humantrafficking_eng.pdf (dostęp: 4.12.2025).

Handel ludźmi jest zjawiskiem, które zaczęło gwałtownie narastać na świecie po zakończeniu zimnej wojny, wraz z przyspieszeniem procesów globalizacyjnych. Ze względu na podobieństwo do dawnych form niewolnictwa bywa określane jako „nowoczesne niewolnictwo”³. Zasadnicza różnica między klasycznym niewolnictwem a współczesnymi formami tego zjawiska polega na tym, że dawniej właściciele „chwalili się” swoimi niewolnikami, podczas gdy dziś przestępcy ukrywają ofiary, ponieważ proceder ten jest nielegalny i społecznie potępiany⁴. Ofiary trafiają do ukrytych miejsc pracy, odizolowanych gospodarstw, fikcyjnych „domowych zatrudnień”, gdzie są terroryzowane, pozbawiane dokumentów i faktycznej możliwości ucieczki⁵.

Handel ludźmi w Afryce przybiera różnorodne formy, często związane z niestabilnością polityczną, ubóstwem i ograniczonym dostępem do instytucji ochronnych, co zwiększa podatność społeczności lokalnych na różne formy wyzysku. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają inicjatywy odolne i organizacje pozarządowe, które potrafią elastycznie reagować na lokalne potrzeby. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie Awareness Against Human Trafficking (HAART) Kenya jako przykładu organizacji, której kompleksowe i zintegrowane podejście do zwalczania handlu ludźmi łączy prewencję, wsparcie indywidualne oraz współpracę naukową i społeczną.

1. Handel ludźmi jako problem globalny

Według Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) zyski z pracy przymusowej – stanowiącej jedynie część całego procederu handlu ludźmi – przekraczają 30 miliardów dolarów rocznie. To trzecie największe źródło nielegalnych dochodów dla przestępczości zorganizowanej, zaraz po handlu bronią i narkotykami. Co więcej, handel ludźmi jest najszybciej rozwijającą się formą przestępczości, a liczba osób zniewolonych na świecie może sięgać nawet 50 milionów rocznie⁶.

W literaturze przedmiotu handel ludźmi najczęściej klasyfikuje się w dwóch głównych kategoriach: handel pracą przymusową (*labor trafficking*) oraz handel w celu wykorzystania seksualnego (*sex trafficking*). Jednak historyczne i współ-

³ A. Sadło-Nowak, A. Choromańska, *Handel ludźmi – wprowadzenie do problematyki*, „Prawo i Bezpieczeństwo – Law & Security” 2025, s. 9–21. DOI: 10.4467/29567610PIB.25.017.22324.

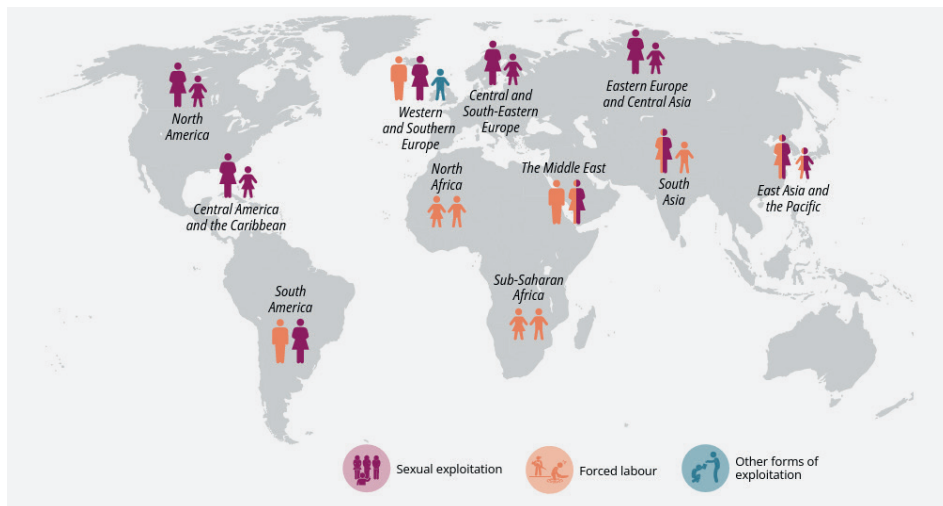
⁴ HAART Poland, *Czym jest współczesne niewolnictwo? Broszura edukacyjna Fundacji HAART Poland*, https://haartpoland.org/wp-content/uploads/2024/01/broszura-edukacyjna.pdf?utm_source=chatgpt.com (dostęp: 4.12.2025).

⁵ C. Zimmerman, M. Hossain, C. Watts, *Human Trafficking and Health: A Conceptual Model to Inform Policy, Intervention and Research*, „Social Science & Medicine”, t. 73, 2011, nr 2, s. 327–335. DOI: 10.1016/j.socscimed.2011.05.028.

⁶ International Labour Organization (ILO), Walk Free, International Organization for Migration (IOM), *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage*, Geneva 2022.

czesne przypadki wskazują, że granice te są płynne i często się pokrywają⁷. Klasyczne formy niewolnictwa, utożsamiane przede wszystkim z przymusową pracą, obejmowały także wykorzystywanie seksualne. Podobnie w przypadku współczesnej prostytucji i przemysłu seksualnego granica między legalną pracą seksualną a handlem ludźmi bywa niejednoznaczna, co komplikuje interpretację prawną, skuteczne ściganie sprawców oraz działania ochronne wobec ofiar⁸.

Rycina 1. Najczęściej identyfikowane ofiary i formy eksploatacji.

Źródło: United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC Research, *Global Report on Trafficking in Persons 2024*, s. 46, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf (dostęp: 4.12.2025).

Pierwsze regulacje prawne dotyczące przestępstwa handlu ludźmi sięgają 1910 roku (Międzynarodowa Konwencja o handlu żywym towarem), jednak obejmowały one wyłącznie kobiety i dziewczęta wykorzystywane seksualnie. Pełna definicja handlu ludźmi została wprowadzona dopiero Protokołem z 2000 roku do Konwencji ONZ przeciwko transnarodowej przestępczości zorganizowanej (*Protokół z Palermo*), który określa trzy kluczowe elementy: działanie (werbowanie, transport, przekazywanie itp.), zastosowane metody (przymus, oszustwo, nadużycie władzy, wykorzystanie bezbronności) oraz cel (wyzysk seksualny, przymusowa praca, niewolnictwo, usuwanie organów). W przypadku dzieci nie jest wymagane stosowanie metod przymusu – każde wykorzystanie jest

⁷ H. Stöckl i in., *Human Trafficking and Violence: Findings from the Largest Global Dataset of Trafficking Survivors*, „Journal of Migration and Health”, t. 4, 2021, s. 1–6. DOI: 10.1016/j.jmh.2021.100073.

⁸ D.L. Ariail, K.T. Smith, L.M. Smith, *Human Trafficking and Gender Inequality: How Businesses Can Lower Risks and Costs*, „Journal of Risk and Financial Management”, t. 17, 2024, nr 9. DOI: 10.3390/jrfm17090418.

traktowane jako handel ludźmi. Regulacje regionalne, w tym Konwencja Rady Europy (2005) i prawo Unii Europejskiej – Karta Praw Podstawowych, Dyrektywa (UE) 2024/1712 – rozwijają definicję handlu ludźmi, podkreślając m.in. bezbronność ofiar oraz szeroki zakres wyzysku, obejmujący również zmuszanie do przestępstw, niewolnictwo i inne formy eksploatacji ludzi⁹.

Handel ludźmi stanowi rażące naruszenie podstawowych norm prawa międzynarodowego dotyczących ochrony jednostki. Praktyka ta pozostaje w sprzeczności m.in. z art. 7 ust. 1 lit. f Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, który zalicza ją do katalogu zbrodni przeciwko ludzkości. Narusza również zakaz niewolnictwa i poddaństwa zagwarantowany w art. 4 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 8 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz art. 4 ust. 2 lit. f Protokołu dodatkowego II do Konwencji genewskich. Ochronę przed tego typu praktykami przewidują także instrumenty regionalne, w tym art. 10 Arabskiej Karty Praw Człowieka, art. 8 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka oraz art. 5 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów. W kontekście europejskim szczególne znaczenie ma art. 4 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, jednoznacznie zakazujący niewolnictwa, poddaństwa i pracy przymusowej. Warto podkreślić, że handel ludźmi obejmuje szeroki katalog form wyzysku, wykraczający poza pracę przymusową i eksploatację seksualną. Obejmuje on również przymusową prostytucję, wykorzystanie w pornografii, pracę w rolnictwie, budownictwie i przemyśle, nielegalny handel organami, a także handel dziećmi – od przymusowych adopcji i małżeństw po rekrutację dzieci-żołnierzy.

Handel ludźmi nie jest wyłącznie kwestią kryminalną, lecz zjawiskiem systemowym zakorzenionym w globalnych nierównościach. Skuteczna walka z nim wymaga holistycznego podejścia, w którym polityka społeczna, ekonomiczna i prawna jest powiązana z działaniami społeczeństwa obywatelskiego i współpracą międzynarodową¹⁰.

⁹ E. Tomczyk, *Handel ludźmi w prawie międzynarodowym – pojęcie, formy i skala przestępstwa*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2023, nr 17, s. 159–172. DOI: 10.34616/150675; R. Tabaszewski, *Zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej*, w: *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, red. K. Orzeszyna, M. Swarzyński, R. Tabaszewski, C.H. Beck, Warszawa 2022, s. 404–406; R. Tabaszewski, *Pomoc rozwojowa dla krajów afrykańskich na przykładzie Europejskiego Instrumentu na rzecz Demokracji i Praw Człowieka na Świecie (EIDHR)*, w: *Przestrzenie badawcze młodych naukowców. Inspiracje – Innowacje – Wdrożenia*, red. R. Tabaszewski, K. Sawicki, A. Błachut, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 105–114.

¹⁰ R. Barner, D. Okech, M.A. Camp, *Socio-Economic Inequality, Human Trafficking, and the Global Slave Trade*, „Societies”, t. 4, 2014, nr 2, s. 148–160. DOI: 10.3390/soc4020148.

2. Handel ludźmi w Afryce

Handel ludźmi jest zjawiskiem powszechnym w Afryce¹¹. Kontynent ten pełni rolę zarówno regionu pochodzenia ofiar trafiających do innych części świata, takich jak Europa Zachodnia czy Bliski Wschód, jak i miejsca krajowego oraz regionalnego handlu ludźmi, szczególnie w Afryce Subsaharyjskiej. Kobiety i dzieci stanowią znaczną część ofiar, które są wykorzystywane w różnych sektorach, w tym w pracy domowej, rolnictwie, prostytucji, a także w konfliktach zbrojnych (np. dzieci-żołnierze)¹². Szacuje się, że we współczesnym niewolnictwie w Afryce żyje 9,2 milionów mężczyzn, kobiet i dzieci¹³.

Przestępcy często są znani ofiarom – należą do nich członkowie rodziny, krewni czy znajomi – przy czym około 50% sprawców stanowią kobiety, co obala stereotyp, że handel ludźmi jest domeną wyłącznie mężczyzn. Zaangażowanie zorganizowanych grup przestępczych zwiększa dodatkowo złożoność i ryzyko tego procederu¹⁴. Współczesne formy niewolnictwa w Afryce – jak zauważa Mariusz Kraśniewski – charakteryzują się znaczną złożonością i różnorodnością. Do kluczowych czynników sprzyjających rozwojowi handlu ludźmi należą przede wszystkim niestabilność polityczna i towarzyszący jej brak poczucia bezpieczeństwa, a także utrzymujące się wysokie poziomy biedy i bezrobocia¹⁵.

Jednym z najbardziej palących i trwałych problemów społecznych w Afryce pozostaje handel dziećmi, i to mimo wielu wysiłków legislacyjnych i programów ochronnych. Zjawisko to wynika z nakładania się historycznych form eksploatacji – takich jak praca przymusowa, system zastawiania osób, ubóstwo czy opresyjne normy kulturowe – które przetrwały z okresu przed- i kolonialnego we współczesnych strukturach społecznych. Dzieci są wykorzystywane jako siła robocza, domowi służący, żebracy, a także ofiary małżeństw przymusowych i przemocy seksualnej, co prowadzi do głębokich szkód fizycznych, emocjonalnych i rozwojowych. Jednocześnie państwa afrykańskie, mimo przyjmowania norm międzynarodowych i tworzenia krajowych regulacji, nie są w stanie

¹¹ D. Ogunniyi, O. Idowu, *Human Trafficking in West Africa: An Implementation Assessment of International and Regional Normative Standards*, „The Age of Human Rights Journal” 2022, nr 19, s. 165–185. DOI: 10.17561/tahrj.v19.6851.

¹² W.R. Sawadogo, *The Challenges of Transnational Human Trafficking in West Africa*, „African Studies Quarterly”, t. 13, 2012, nr 2, s. 95–115.

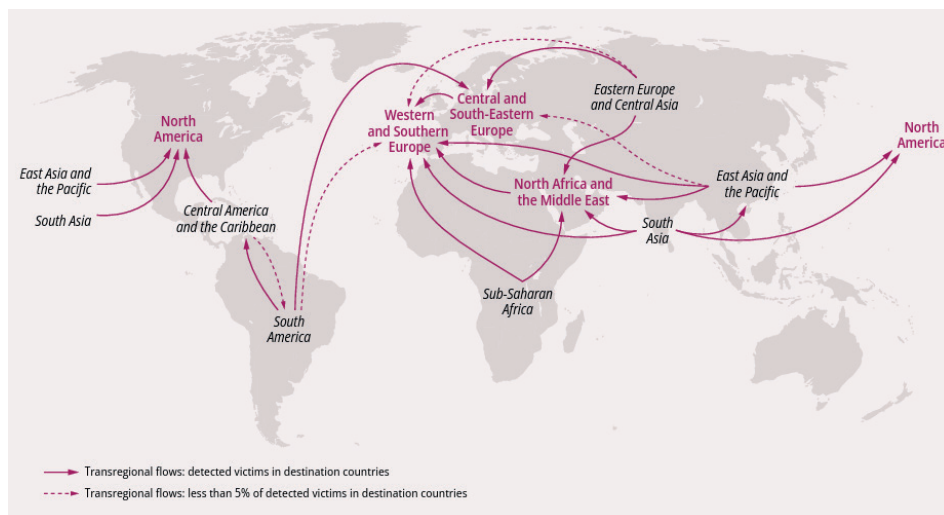
¹³ P. Antosiak, *Handel ludźmi. Współczesne oblicze niewolnictwa*, „Libertas Religiosa”, t. 2, 2023, s. 14–28. DOI: 10.21697/lr.13201.

¹⁴ T. Obokata, *Human Trafficking in Africa: Opportunities and Challenges for the African Court of Justice and Human Rights*, w: *The African Court of Justice and Human and Peoples’ Rights in Context: Development and Challenges*, red. C.C. Jalloh, K.M. Clarke, V.O. Nmehielle, Cambridge University Press, Cambridge 2019, s. 529–552.

¹⁵ M. Kraśniewski, *Niewolnictwo we współczesnej Afryce. Zarys problematyki*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 1, s. 161–174.

skutecznie egzekwować prawa, ponieważ w społeczeństwie utrwaliła się obojętność wobec cierpienia dzieci wynikająca z wieloletnich kryzysów, wojen i traumy strukturalnej. Zniekształcone rozumienie dzieciństwa – w którym dzieci postrzega się bardziej jako zasoby przetrwania rodzin niż jako jednostki wymagające szczególnej troski – osłabia zdolność państwa i społeczeństwa do reagowania na krzywdy najmłodszych, czyniąc handel dziećmi problemem nie tylko prawnoinstytucjonalnym, lecz przede wszystkim głęboko zakorzenionym w społecznej wyobraźni i normach moralnych¹⁶.

Rycina 2. Kluczowe transregionalne szlaki handlu ludźmi.

Źródło: United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC Research, *Global Report on Trafficking in Persons 2024*, s. 18, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf (dostęp: 4.12.2025).

Ze względu na transnarodowy i wielowymiarowy charakter handlu ludźmi w Afryce niezbędna jest skoordynowana i wielopoziomowa odpowiedź. Organizacje regionalne odgrywają kluczową rolę w koordynacji działań oraz wzmacnianiu zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych zdolności do przeciwdziałania temu zjawisku. Przykładem takiej instytucji jest Afrykański Trybunał Sprawiedliwości i Praw Człowieka (African Court of Justice and Human Rights, ACJHR), który łączy kompetencje z zakresu odpowiedzialności państwowej w sprawach praw człowieka oraz jurysdykcję karną w zakresie przestępstw transnarodowych, zgodnie z Protokołem z 2014 roku. Coraz częściej podkreśla

¹⁶ M. Okorie, U. Okeja, *Child Trafficking in Africa: Reimagining the Problem*, „Genealogy”, t. 7, 2023, nr 3. DOI: 10.3390/genealogy7030064.

się potrzebę współpracy między instytucjami, które mają największe szanse kontaktu z ofiarami i sprawcami tego przestępstwa¹⁷.

Handel ludźmi stanowi globalny problem zdrowia publicznego, wiążący się z poważnymi konsekwencjami zdrowotnymi zarówno krótkoterminowymi, jak i długoterminowymi¹⁸. Skuteczne przeciwdziałanie temu zjawisku wymaga lepszego zrozumienia czynników ryzyka, czynników ochronnych oraz mechanizmów utrzymujących handel ludźmi. Wywiady z ofiarami pracy przymusowej i handlu seksualnego w Ugandzie ukazują złożoność handlu ludźmi oraz poważne konsekwencje zdrowotne fizyczne i psychiczne. Wrażliwość na to zjawisko wynika z trudnej sytuacji finansowej i przemocowych warunków domowych w wioskach wiejskich, często wywołanych śmiercią opiekuna. Te okoliczności prowadzą do wcześniejszego porzucania szkoły przez dzieci oraz przyjmowania ofert pracy i obietnic lepszego życia, które często okazują się fałszywe. Brak wykształcenia, ograniczone umiejętności zawodowe i uzależnienie od dochodów z eksploatacji utrzymują cykl wykorzystywania. Ofiary doświadczają różnorodnych form przemocy, w tym fizycznej, seksualnej i psychicznej, a ich zdrowie jest poważnie zagrożone. Skutki obejmują urazy ciała (rany, stłuczenia, złamania), choroby przenoszone drogą płciową, niechcianą ciążę, przetoki pourazowe, objawy depresji, zespół stresu pourazowego (PTSD) oraz niską samoocenę. Wyniki badań afrykańskich wskazują, że przemoc pojawia się na różnych etapach handlu ludźmi – od transportu, przez eksploatację, po reintegrację. Znaczącym czynnikiem ryzyka jest ubóstwo strukturalne. Robin E. Klabbers i wsp. wskazują, że pomimo postępów rządu Ugandy w ograniczaniu ubóstwa monetarnego niemal połowa gospodarstw domowych wciąż doświadcza ubóstwa wielowymiarowego, szczególnie w regionach wiejskich. Koszty ukryte związane z edukacją (np. mundurki, posiłki, opłaty egzaminacyjne) ograniczają dostęp dzieci do nauki, a dziewczęta są szczególnie narażone na wykluczenie edukacyjne. Śmierć opiekuna, epidemia HIV, konflikty zbrojne i katastrofy naturalne zwiększają ryzyko wczesnej utraty wsparcia i w konsekwencji podatności na handel ludźmi¹⁹. Proces tworzenia polityk, świadczenia usług czy badań naukowych koncentruje się zazwyczaj wąsko na naruszeniach prawa występujących w okresie eksploatacji, pomijając często implikacje zdrowotne handlu ludźmi²⁰.

¹⁷ T. Jones, *Perceptions of the Benefits and Barriers to Anti-Human Trafficking Interagency Collaboration: An Exploratory Factor Analysis Study*, „Societies”, t. 13, 2023, nr 2. DOI: 10.3390/soc13020038.

¹⁸ C.M. Tsoi i in., *Recommendations from Multi-Disciplinary Professionals for Survivor-Informed and Comprehensive Care for Human Trafficking Survivors* „Healthcare”, t. 13, nr 23. DOI: 10.3390/healthcare13233070.

¹⁹ R.E. Klabbers i in., *Human Trafficking Risk Factors, Health Impacts, and Opportunities for Intervention in Uganda: A Qualitative Analysis*, „Global Health Research and Policy”, t. 8, 2023, nr 52. DOI: 10.1186/s41256-023-00332-z.

²⁰ Zimmerman C, Hossain M, Watts C., *Human Trafficking and Health ...*

3. Awareness Against Human Trafficking (HAART)

HAART to kenijska organizacja pozarządowa powstała w 2010 roku, zajmująca się zwalczaniem handlu ludźmi. Powstanie HAART było odpowiedzią na narastający problem handlu ludźmi w Kenii, która stała się centralnym ośrodkiem tego procederu w Afryce Wschodniej²¹. Organizacja działa zarówno w zakresie handlu wewnętrznego, jak i transgranicznego, posiadając rozległą wiedzę na temat jego wielowymiarowego charakteru. Do tej pory HAART pomogła ponad tysiącowi ofiar handlu ludźmi. Zespół organizacji tworzą profesjonaliści i wolontariusze z wykształceniem w dziedzinach, takich jak: prawo, psychologia, zdrowie publiczne, praca socjalna, edukacja czy rozwój międzynarodowy. Global Slavery Index (GSI) ocenia reakcję rządu Kenii na handel ludźmi na pięć w skali dziesięciostopniowej, wskazując na obecność zarówno pozytywnych działań, jak i istotnych braków. Z jednej strony kraj posiada narodowy mechanizm zgłaszania przypadków i system kierowania ofiar do odpowiedniego wsparcia, oferowane są szkolenia dla kluczowych przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości i prokuratorów, a także dostępna jest pomoc prawna dla ofiar współfinansowana przez rząd. Z drugiej strony raport wskazuje na brak szerokich kampanii informacyjnych dla opinii publicznej, ograniczoną dostępność mechanizmów zgłaszania przypadków, luki w długoterminowym wsparciu dla ofiar, niewystarczające szkolenia i wytyczne dla pracowników pierwszego kontaktu czy wątpliwości co do proporcjonalności kar²².

Działalność HAART Kenya obejmuje kilka obszarów²³. Pierwszym z nich jest wzmocnianie odporności społeczności lokalnych na zjawisko handlu ludźmi poprzez tworzenie świadomości. Podstawowe założenie opiera się na przekonaniu, że wiedza stanowi najskuteczniejsze narzędzie ochrony przed handlem ludźmi. Organizacja HAART intensywnie działa na rzecz podnoszenia świadomości na temat tego zjawiska w Kenii oraz promowania bezpiecznej migracji. Szkolenia są prowadzone zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym. Ich forma zależy od kontekstu – czasem odbywają się w hotelach i uczestniczą w nich

²¹ R.L. Malinowski i in., *Displacement, Violence and Vulnerability: Trafficking among Internally Displaced Persons in Kenya*, Awareness Against Human Trafficking (HAART), Nairobi 2016; *Kenya's Child Market – Lure, Sell and Dispose. Child Trafficking by Awareness Against Human Trafficking (HAART)*, Awareness Against Human Trafficking (HAART), Nairobi 2015, <https://haartkenya.org/wp-content/uploads/2018/11/Awareness-Against-Human-Trafficking-2015.pdf> (dostęp: 9.12.2025); R.L. Malinowski, M. Schulze, *Natural Disaster, Human Trafficking and Displacement in Kenya*, Awareness Against Human Trafficking (HAART), Nairobi 2017.

²² E. Brady i in., *The Impact of COVID-19 on Survivors of Human Trafficking in Kenya: A Participatory Approach*, „Journal of Modern Slavery”, t. 6, 2021, nr 2, s. 247–266.

²³ HAART Kenya, <https://haartkenya.org> (dostęp: 4.12.2025); HAART Kenya, *HAART 2024 Annual Report*, https://haartkenya.org/wp-content/uploads/2025/09/HAART-2024-Annual-Report_.pdf (dostęp: 4.12.2025).

sędziowie lub parlamentarzyści, innym razem prowadzone są pod drzewem, w szkolnej klasie czy w prowizorycznej chacie. Dzięki temu HAART dociera do szerokiego grona osób i instytucji. Organizacja tworzy ponadto wysokiej jakości materiały szkoleniowe, które mogą być wykorzystywane również przez inne podmioty. Podczas warsztatów stosuje się metodologię mieszaną, opartą na dyskusjach grupowych, analizie studiów przypadków, materiałach wideo oraz innych interaktywnych formach nauki. Szczególną uwagę przywiązuje się do dostosowywania treści i formy zajęć do potrzeb uczestników, co zapewnia ich wysoki poziom zaangażowania oraz pogłębione zrozumienie tematu.

Drugim filarem działalności jest wzmacnianie i wspieranie grup szczególnie narażonych na handel ludźmi. Programy obejmują wsparcie, dostarczanie zasobów oraz działania edukacyjne, które mają budować odporność jednostek i całych społeczności. Organizacja wychodzi z założenia, że zwiększanie samodzielności i kompetencji osób zagrożonych pozwala skuteczniej przeciwdziałać handlowi ludźmi i sprzyja bezpiecznej migracji. HAART z roku na roku intensyfikuje swoje działania w tym zakresie. Według raportu z 2024 roku organizacja rozszerzyła swoje działania prewencyjne i edukacyjne w zakresie handlu ludźmi i pracy dzieci, koncentrując się na wzmacnianiu społeczności lokalnych, dzieci oraz liderów lokalnych. Programy obejmowały szkolenia i inicjatywy szkolne, w których uczestniczyło ponad 6000 dorosłych i 2331 dzieci. Rozszerzono działalność Klubów Ochrony Dzieci (Child Safeguarding Clubs) do 8 nowych szkół, przeprowadzono 40 sesji edukacyjnych oraz zainstalowano *talking boxes* umożliwiające anonimową komunikację dla dzieci. Współpraca z Tushinde Children's Trust objęła ponad 200 dzieci w Mathare i Kiambiu warsztatami dotyczącymi praw dziecka i handlu ludźmi. HAART przeprowadziła ponad 60 warsztatów w 12 hrabstwach, w tym szkolenia dla pierwszych reagujących, warsztaty społeczne oraz wspólne forum wzmacniające współpracę międzyinstytucjonalną. Program Young@HAART objął 26 młodych osób z grup zagrożonych, zapewniając im szkolenia w zakresie rzecznictwa, odporności i sztuk kreatywnych. Działająca infolinia przyjęła i zweryfikowała 1659 zgłoszonych przypadków, identyfikując ofiary handlu ludźmi kierowane do wsparcia, w tym ofiary pracy przymusowej i eksploatacji seksualnej w Arabii Saudyjskiej, Libanie oraz cyberprzestępczości w Mjanmie.

Działania o charakterze ochronnym koncentrują się na specyficznych wyzwaniach, z jakimi mierzą się osoby ocalałe z handlu ludźmi. Ekspertyzy organizacji dotyczące konsekwencji tego zjawiska pozwalają skutecznie wspierać ocalałych w ich drodze do odzyskiwania równowagi po doświadczeniu wykorzystania. Jednocześnie HAART stale uczy się od samych ocalałych, jak najlepiej dostosować pomoc do ich indywidualnych potrzeb. Kluczowe znaczenie mają: pomoc z uwzględnieniem występowania traumy u ofiar, profesjonalizm oraz szacunek do decyzji i autonomii każdej osoby. Aby zapewnić kompleksowe wsparcie,

organizacja współpracuje ze specjalistami z różnych dziedzin i stworzyła sieć profesjonalistów pracujących w duchu podejścia *trauma-informed*. HAART wspiera ocalałych w wielu regionach Kenii, a działania Wydziału Ochrony są realizowane przez dwa zespoły: Zespół Schroniska (Shelter) oraz Zespół Opieki Środowiskowej (Outreach Care), który pracuje bezpośrednio w społecznościach. Potrzebujący kontaktują się z HAART m.in. poprzez infolinię organizacji, dzięki poleceniom od dotychczasowych beneficjentów albo same zgłaszają się po pomoc po usłyszeniu o HAART podczas kampanii uświadamiających. Po wstępnym, szczegółowym procesie weryfikacji potwierdzającym, że dana osoba jest ofiarą handlu ludźmi, przeprowadzana jest pogłębiona ocena potrzeb. Ma ona na celu zaplanowanie indywidualnej ścieżki wsparcia. W ramach podejścia partycypacyjnego ocalały wspólnie z pracownikiem socjalnym (caseworkerem) tworzy plan działania, który wyznacza jasną drogę ku wzmocnieniu i odbudowie życia. Taki model wzmacnia poczucie sprawczości i odpowiedzialności po stronie osoby wspieranej. Holistyczne podejście zakłada, że potrzeby ocalałych są wielowymiarowe i wymagają kompleksowej odpowiedzi. Szczególnie istotne jest wzmacnianie ekonomiczne — poprzez szkolenia i wsparcie w przygotowaniu biznesplanów — ponieważ niezależność finansowa znacząco zmniejsza ryzyko ponownego wykorzystania. HAART monitoruje efekty swoich działań dzięki wizytom *follow-up* oraz kanałom informacji zwrotnej, takim jak dedykowana infolinia dla ocalałych. Umożliwia to stałe udoskonalanie programów i zwiększa ich skuteczność. Ponadto HAART angażuje ocalałych w działania budujące ich kompetencje, kampanie edukacyjne oraz kliniki prawne. Takie podejście nie tylko wspiera proces zdrowienia, lecz także umożliwia ocalałym stanie się rzecznikami własnych praw i aktywnymi uczestnikami walki z handlem ludźmi. W 2024 roku program ochrony HAART Kenya objął wsparciem 89 osób ocalałych z handlu ludźmi, w tym 76 kobiet i 13 mężczyzn. Większość z nich doświadczyła eksploatacji poza granicami swojego kraju. Dzięki spersonalizowanym, skoncentrowanym na potrzebach ocalałych usługom uczestnicy programu uzyskali możliwość powrotu do normalnego życia i odbudowy samodzielności.

Organizacja wspiera ocalałych na każdym etapie kontaktu z systemem wymiaru sprawiedliwości — przed procesem, w trakcie procesu i po jego zakończeniu. W HAART podkreśla się, że sprawiedliwość powinna być formą troski o ocalałych, a głównym narzędziem realizacji tego założenia jest program pomocy prawnej. Organizacja wykorzystuje także postępowania sądowe do monitorowania i egzekwowania wdrażania przepisów oraz polityk dotyczących przeciwdziałania handlowi ludźmi. HAART współpracuje z wymiarem sprawiedliwości, aby ulepszać istniejące regulacje poprzez działania w sądach i aby dbać o odpowiedzialność instytucji, gdy przepisy nie są stosowane właściwie. W ramach tych działań instytucja ta szkoli prokuratorów, sędziów, policję, a także współpracuje z organizacjami świadczącymi pomoc prawną, by cały

system prawny skutecznie chronił osoby pokrzywdzone handlem ludźmi. Organizacja podkreśla, że ocalałe osoby powinny zachować sprawczość podczas kontaktu z wymiarem sprawiedliwości, a kluczowym elementem tego procesu jest znajomość własnych praw. Dlatego szkolenia dotyczące praw są prowadzone indywidualnie, w zależności od sytuacji danego ocalałego. Aby wesprzeć osoby pracujące na pierwszej linii frontu w działaniach antyhandlowych, HAART opracowała również podręcznik prawny, który ułatwia im orientację w systemie prawnym związanym z przeciwdziałaniem handlowi ludźmi.

Organizacja ta stosuje podejście wieloaspektowe w przeciwdziałaniu handlowi ludźmi, które może być skuteczne jedynie dzięki szerokiej współpracy z różnymi interesariuszami. Partnerstwa stanowią fundament działań organizacji — zarówno na poziomie lokalnym, krajowym, regionalnym, jak i globalnym. Dzięki nim możliwe jest wdrażanie programów wspierających społeczności, budowanie systemowych rozwiązań oraz podejmowanie działań rzeczniczych, których celem jest wpływanie na tworzenie skuteczniejszych polityk antyhandlowych. Handel ludźmi to zjawisko o charakterze globalnym, które wymaga współdziałania wielu podmiotów: organizacji społecznych, instytucji publicznych, służb, społeczności lokalnych, organizacji międzynarodowych, a przede wszystkim samych ocalałych. Kluczową zasadą HAART jest zapewnienie silnej, centralnej roli osób ocalałych z handlu ludźmi w ulepszaniu programów i kierunków działania organizacji poprzez czerpanie z ich doświadczenia. Partnerstwa nie tylko umożliwiają realizację programów, ale także wzmacniają działania rzecznicze HAART — prowadzące do zmian systemowych, lepszej ochrony ofiar oraz skuteczniejszej walki z handlem ludźmi u źródła.

4. Współpraca HAART Kenya z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie

W ramach działań mających na celu wsparcie osób ocalałych z handlu ludźmi istotnym elementem jest współpraca organizacji rządowych i pozarządowych z instytucjami naukowymi, które mogą wnieść wiedzę ekspercką i narzędzia badawcze. Przykładem takich praktyk jest współpraca HAART Kenya z naukowcami z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jej zakres obejmuje m.in. gromadzenie danych empirycznych umożliwiających analizę mechanizmów readaptacji osób po doświadczeniu traumy oraz wsparcie w opracowywaniu strategii interwencyjnych i programów resocjalizacyjnych.

W ramach współpracy opracowano narzędzie do oceny zasobów ocalałych, oparte na teorii zachowania zasobów (Conservation of Resources, COR) autorstwa Stevana E. Hobfolla. Teoria ta jest jednym z kluczowych podejść rozumienia, jak ludzie radzą sobie ze stresem, traumą i procesem odzyskiwa-

nia równowagi psychicznej. W teorii tej uwzględnia się zasoby, m.in.: osobiste (kompetencje, odporność, poczucie skuteczności), społeczne (wsparcie rodziny i relacje), materialne (dochód, stabilne mieszkanie), energetyczne (czas, wiedza, umiejętności) oraz kulturowe i duchowe. Model dopasowania zasobów (DAOP/FALL), który zakłada, że funkcjonowanie człowieka i jego zdolność adaptacji zależy od dostępnych zasobów²⁴, wyjaśnia różnice w reakcjach ludzi na stres oraz znaczenie odpowiedniego dopasowania zasobów do wymogów otoczenia. Stres i sposób radzenia sobie z jego konsekwencjami zależą więc od interakcji pomiędzy zasobami jednostki a środowiskiem, w którym funkcjonuje²⁵. Teoria COR wskazuje także na ograniczoność zasobów i wynikające z tego mechanizmy: prymatu straty (straty mają większe znaczenie niż zyski), inwestowania w zasoby (ochrona i odbudowa zasobów), paradoksu (osoba uzupełnia braki zasobowe poprzez większe zaangażowanie w ich zdobywanie) oraz desperacji (wyczerpanie zasobów prowadzi do działań obronnych). W kontekście handlu ludźmi jednostki doświadczają drastycznej utraty zasobów osobistych, społecznych i materialnych, co utrudnia im odbudowę równowagi²⁶. Teoria COR pozwala analizować te doświadczenia nie tylko jako pojedyncze epizody traumatyczne, lecz także jako kaskadę utraty zasobów, gdzie deficyt jednego typu zasobu (np. bezpieczeństwa fizycznego) prowadzi do utraty innych (np. zdrowia psychicznego czy wsparcia społecznego)²⁷. Dzięki temu można zrozumieć długofalowe konsekwencje handlu ludźmi oraz zidentyfikować punkty interwencji wspierające rehabilitację i reintegrację ofiar.

Podsumowanie

Handel ludźmi stanowi złożone i wielowymiarowe zjawisko o charakterze globalnym, które opiera się na przemocy, manipulacji i wykorzystaniu bezbronności ofiar. Proces ten prowadzi do drastycznej utraty zasobów osobistych, społecznych i materialnych, a jego skutki mają długofalowy wpływ na funkcjonowanie jednostki oraz jej zdolność adaptacyjną. Skuteczne przeciwdziałanie i wsparcie wymagają podejścia interdyscyplinarnego, łączącego działania prak-

²⁴ S.E. Hobfoll, *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, tłum. M. Kacmajar, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

²⁵ Tenże, *Conservation of Resource Caravans and Engaged Settings*, „Journal of Occupational and Organizational Psychology”, t. 84, 2011, nr 1, s. 116–122. DOI: 10.1111/j.2044-8325.2010.02016.x.

²⁶ Tenże, *Conservation of Resources Theory: Its Implication for Stress*, w: *The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping*, red. S. Folkman, Oxford University Press, New York 2010, s. 127–147.

²⁷ I. Niewiadomska, K. Jurek, *Mechanizmy regulujące wsparcie psychologiczno-pedagogiczne w czasie pandemii COVID-19. Analiza zależności wynikających z zasad teorii zachowania zasobów Stevana Hobfolla*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022.

tyczne z badaniami naukowymi tak, aby tworzone interwencje odpowiadały na rzeczywiste potrzeby osób ocalałych.

Modelowym przykładem skutecznych praktyk w zwalczaniu handlu ludźmi jest działalność organizacji HAART Kenya, która prowadzi zarówno działania prewencyjne, edukacyjne i wzmacniające odporność społeczności lokalnych, jak i wsparcie indywidualne dla osób ocalałych z procederu. Organizacja opracowuje programy ochronne, zapewnia pomoc prawną, wspiera reintegrację ekonomiczną i edukacyjną, a jej interdyscyplinarny zespół specjalistów gwarantuje kompleksową pomoc i wsparcie ocalałym. Dzięki współpracy HAART z instytucjami naukowymi możliwe jest opracowanie narzędzi diagnostycznych oraz analizowanie mechanizmów readaptacji osób po doświadczeniu traumy, co stanowi podstawę skutecznych interwencji, reintegracji i ochrony praw ofiar. HAART pełni więc rolę kluczowego partnera w tworzeniu systemowych rozwiązań antyhandlowych, łącząc praktyczne wsparcie z wiedzą ekspercką i działaniami naukowymi.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sformułować następujące wnioski:

1. Skuteczne zwalczanie handlu ludźmi wymaga holistycznego podejścia, uwzględniającego zarówno potrzeby indywidualne ofiar, jak i uwarunkowania strukturalne w danym regionie.
2. Integracja działań praktycznych z badaniami naukowymi pozwala na opracowywanie narzędzi diagnostycznych oraz skutecznych programów reintegracji i readaptacji po traumie.
3. Model HAART Kenya może służyć jako wzorzec dla innych organizacji w regionie Afryki Wschodniej i poza nią, pokazując, że kompleksowe wsparcie i współpraca międzysektorowa zwiększają efektywność działań zwalczających handel ludźmi.

W perspektywie przyszłych działań istotne jest dalsze rozwijanie mechanizmów współpracy między instytucjami państwowymi, organizacjami pozarządowymi i środowiskiem akademickim, a także rozszerzenie badań nad lokalnymi odmianami handlu ludźmi, aby tworzone strategie były adekwatne i skuteczne w różnych kontekstach społeczno-kulturowych i politycznych.

Bibliografia

- Antosiak P., *Handel ludźmi. Współczesne oblicze niewolnictwa*, „Libertas Religiosa”, t. 2, 2023, s. 14–28. DOI: 10.21697/lr.13201.
- Ariail D.L., Smith K.T., Smith L.M., *Human Trafficking and Gender Inequality: How Businesses Can Lower Risks and Costs*, „Journal of Risk and Financial Management”, t. 17, 2024, nr 9. DOI: 10.3390/jrfm17090418.
- Barner R., Okech D., Camp M.A., *Socio-Economic Inequality, Human Trafficking, and the Global Slave Trade*, „Societies”, t. 4, 2014, nr 2, s. 148–160. DOI: 10.3390/soc4020148.
- Brady E., McCabe H., Otiende S., Baya R., Manji Y., Sorby R., Ali Haji A., Muhunyo M., *The Impact of COVID-19 on Survivors of Human Trafficking in Kenya: A Participatory Approach*, „Journal of Modern Slavery”, t. 6, 2021, nr 2, s. 247–266.
- HAART Kenya, *Haart 2024 Annual Report*, https://haartkenya.org/wp-content/uploads/2025/09/HAART-2024-Annual-Report_.pdf (dostęp: 4.12.2025).
- HAART Kenya, <https://haartkenya.org> (dostęp: 4.12.2025).
- HAART Poland, *Czym jest współczesne niewolnictwo? Broszura edukacyjna Fundacji HAART Poland*, https://haartpoland.org/wp-content/uploads/2024/01/broszura-edukacyjna.pdf?utm_source=chatgpt.com (dostęp: 4.12.2025).
- Hobfoll S.E., *Conservation of Resource Caravans and Engaged Settings*, „Journal of Occupational and Organizational Psychology”, t. 84, 2011, nr 1, s. 116–122. DOI: 10.1111/j.2044-8325.2010.02016.x.
- Hobfoll S.E., *Conservation of Resources Theory: Its Implication for Stress*, w: *The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping*, red. S. Folkman, Oxford University Press, New York 2010, s. 127–147.
- Hobfoll S.E., *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, tłum. M. Kacmajor, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- International Labour Organization (ILO), Walk Free, International Organization for Migration (IOM), *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage*, Geneva 2022.
- International Organization for Migration (IOM), *Human Trafficking. Manual for Lecturers and Students. Recommended by the Minister of Education and Science of the Republic of Armenia as a Supplemental Manual for Teachers and Students of Higher Educational Institutions*, Yerevan 2013, https://publications.iom.int/system/files/pdf/university_manual_humantrafficking_eng.pdf (dostęp: 4.12.2025).
- Jones T., *Perceptions of the Benefits and Barriers to Anti-Human Trafficking Interagency Collaboration: An Exploratory Factor Analysis Study*, „Societies”, t. 13, 2023, nr 2. DOI: 10.3390/soc13020038.
- Kenya's Child Market – Lure, Sell and Dispose. *Child Trafficking by Awareness Against Human Trafficking (HAART)*, Awareness Against Human Trafficking (HAART), Nairobi 2015, <https://haartkenya.org/wp-content/uploads/2018/11/Awareness-Against-Human-Trafficking-2015.pdf> (dostęp: 9.12.2025).
- Klabbers R.E., Hughes A., Dank M., O'Laughlin K.N., Rogers M., Stoklosa H., *Human Trafficking Risk Factors, Health Impacts, and Opportunities for Intervention in Uganda: A Qualitative Analysis*, „Global Health Research and Policy”, t. 8, 2023, nr 52. DOI: 10.1186/s41256-023-00332-z.
- Kraśniewski M., *Niewolnictwo we współczesnej Afryce. Zarys problematyki*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 1, s. 161–174.
- Malinowski R.L., Otube S.N., Alexander A., Mogambi A.M., *Displacement, Violence and Vulnerability: Trafficking among Internally Displaced Persons in Kenya*, Awareness Against Human Trafficking (HAART), Nairobi 2016.
- Malinowski R.L., Schulze M., *Natural Disaster, Human Trafficking and Displacement in Kenya*, Awareness Against Human Trafficking (HAART), Nairobi 2017.
- Niewiadomska I., Jurek K., *Mechanizmy regulujące wsparcie psychologiczno-pedagogiczne w czasie pandemii COVID-19. Analiza zależności wynikających z zasad teorii zachowania zasobów Stevana Hobfolla*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022.

- Obokata T., *Human Trafficking in Africa: Opportunities and Challenges for the African Court of Justice and Human Rights*, w: *The African Court of Justice and Human and Peoples' Rights in Context*, red. Jalloh C.C., Clarke K.M., Nmehielle V.O., Cambridge University Press, Cambridge 2019, s. 529–552.
- Ogunniyi D., Idowu O., *Human Trafficking in West Africa: An Implementation Assessment of International and Regional Normative Standards*, „The Age of Human Rights Journal” 2022, nr 19, s. 165–185. DOI: 10.17561/tahrj.v19.6851.
- Okorie M., Okeja U., *Child Trafficking in Africa: Reimagining the Problem*, „Genealogy”, t. 7, 2023, nr 3. DOI: 10.3390/genealogy7030064.
- Sadło-Nowak A., Choromańska A., *Handel ludźmi – wprowadzenie do problematyki*, „Prawo i Bezpieczeństwo – Law & Security” 2025, s. 9–21. DOI: 10.4467/29567610PIB.25.017.22324.
- Sawadogo W.R., *The Challenges of Transnational Human Trafficking in West Africa*, „African Studies Quarterly”, t. 13, 2012, nr 2, s. 95–115.
- Stöckl H., Fabbri C., Cook H., Galez-Davis C., Grant N., Lo Y., Kiss L., Zimmerman C., *Human Trafficking and Violence: Findings from the Largest Global Dataset of Trafficking Survivors*, „Journal of Migration and Health”, t. 4, 2021, s. 1–6. DOI: 10.1016/j.jmh.2021.100073.
- Tabaszewski R., *Pomoc rozwojowa dla krajów afrykańskich na przykładzie Europejskiego Instrumentu na rzecz Demokracji i Praw Człowieka na Świecie (EIDHR)*, w: *Przestrzenie badawcze młodych naukowców. Inspiracje – Innowacje – Wdrożenia*, red. R. Tabaszewski, K. Sawicki, A. Błachut, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 105–114.
- Tabaszewski R., *Zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej*, w: *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, red. K. Orzeszyna, M. Swarzyński, R. Tabaszewski, C.H. Beck, Warszawa 2022, s. 404–406.
- Tomczyk E., *Handel ludźmi w prawie międzynarodowym – pojęcie, formy i skala przestępstwa*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2023, nr 17, s. 159–172. DOI: 10.34616/150675.
- Tsoi C.M., Smith T.B., Cutrer-Párraga E., Clayton D., Marshall J.M., Mastny J., *Recommendations from Multi-Disciplinary Professionals for Survivor-Informed and Comprehensive Care for Human Trafficking Survivors*, „Healthcare”, t. 13, 2025, nr 23. DOI: 10.3390/healthcare13233070.
- United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC Research, *Global Report on Trafficking in Persons 2024*, s. 18, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf (dostęp: 4.12.2025).
- Weitzer R., *Modern Slavery and Human Trafficking*, „Great Decisions” 2020, s. 41–52, <https://ssrn.com/abstract=3691649> (dostęp: 4.12.2025).
- Zimmerman C., Hossain M., Watts C., *Human Trafficking and Health: A Conceptual Model to Inform Policy, Intervention and Research*, „Social Science & Medicine”, t. 73, 2011, nr 2, s. 327–335. DOI: 10.1016/j.socscimed.2011.05.028.